

Марија Ђорђевић*

Универзитет у Београду

Рударско-геолошки факултет, Кабинет за стране језике

ДВЕ ПРИЧЕ О СТРАДАЊУ И ОДРАСТАЊУ: УПОРЕДНИ ПРИКАЗ ДЕЛА РАНИ ЈАДИ ДАНИЛА КИША И *SHHH: THE STORY OF A CHILDHOOD* РЕЈМОНДА ФЕДЕРМАНА

Сажетак: Српски писац Данило Киш и амерички писац Рејмонд Федерман, иако наизглед неупоредиви, кроз своја дела показали су да деле бројне сличности и тенденције када је у питању књижевно стваралаштво и функција књижевности. Збирка прича *Рани јади* Данила Киша и роман *Shhh: The Story of a Childhood* Рејмонда Федермана ће у овом раду бити основа за упоредну анализу књижевне речи ових великих писаца, обојице представника постмодернистичких стремљења у својим језицима. Оба дела се баве детињствима двојице дечака, сличног узраста и, нажалост, врло сличног искуства. У уводном делу рада представићемо двојицу писаца, дати кратак биографски увод, као и краћи приказ индивидуалног књижевног стваралаштва. Потом, анализом примарне литературе уследиће приказ самих романа, уз детаљну анализу. На крају, аутор се нада да ће потврдити почетну хипотезу да поред биографских преклапања, Данило Киш и Рејмонд Федерман деле и заједничку визију књижевности и шта она треба да представља, као и идеју о начину на који књижевност треба стварати. Данило Киш јесте писац чији стил је немогуће поновити и чија ће реч увек бити јединствена, али управо ту црту поседују и дела Рејмонда Федермана. Стога, аутор ће настојати да овим радом представи споне у јединственим изразима ове двојице писаца кроз њихова два дела.

Кључне речи: детињство, проза, потрага, Холокауст, постмодернизам.

---

* marija.djordjevic@rgf.bg.ac.rs

УВОД

Књижевност у свету после Другог светског рата је увелико била садржана у мастилу оних који су тај рат и све страхоте које је он са собом донео и преживели. Док многи нису нити могли нити желели да се присећају свог живота из ратног периода, неки од тих истих мисли и сећања нису могли да побегну. Није им било дато. Као да су на неки начин били осуђени да се сећају одређених сцена, осећања, па чак и мириса, и да је једини начин да се истих ослободе или барем то пробају био да о њима (некада и само о њима) и пишу. И сам Киш је рекао: „Важна чињеница моје судбине везана је за порекло које носим и време у које сам се родио, што је вероватно и повод моје немирне судбине” (Павловић 2016: 19). Са друге стране, Федерман у свом есеју „Зашто је потребно и немогуће бити јеврејски писац”¹ говори следеће:

Често ме питају, као некога ко је преживео Холокауст и ко је писац – Федермане, испричај нам причу како си преживео. Ја могу само да одговорим да приче нема. Мој живот је прича, или, боље речено, та прича је мој живот. То је кључно питање са којим је суочен јеврејски писац данашњице – како разликовати сопствени живот од своје приче, стварност од прозе?²

Данило Киш и Рејмонд Федерман су преживели Други светски рат. Обојица су били деца, један дечак од шест година, други од 13. Седам година старосне разлике, али искуства и доживљаји истих, нажалост, вршњачки. Обојица су одрасли у писце, у људе специфичног сензибилитета, на одређени начин предиспонирани да писањем о својој прошлости исту покушају да укину, или ако не нешто толико драстично, барем да писањем о тим догађајима истима дају смисао.

И Киш и Федерман кроз своју прозу говоре о „јеврејским” темама или пак темама „јеврејства”, али док Киш тој теми приступа врло пажљиво и покушавајући да је, по речима Миливоја Павловића (2016: 20), сагледа у ширем контексту, као парадигму универзалне, надисторијске драме појединца, Федерман истој приступа директно и врло лично. извлачећи из сопственог искуства све могуће слике патње, напуштености и безнадежности, као и чистог страха и збуњености, које би могле ближе дочарати „стање јеврејства” у време Другог светског рата.

¹ Есеј на личном блогу Рејмонда Федермана – <http://www.federman.com/rfsrcr5.htm>. Оригиналан наслов – *The necessity and importance of being a Jewish writer*.

² Превод аутора.

Обојица писаца су страхоте и злодела почињена за време рата искусили на сопственој кожи – Данило Киш, који је са седам година сведочио покољу Јевреја у Новом Саду, изгубио је свог оца који је 1944. године одведен у Аушвиц, а Рејмонд Федерман је, у стању бунила и у полу сну, само у пицама, након што га је мајка гурнула у плакар на међуспрату, за једну ноћ, између 16. и 17. јула 1942. године, у току рације усмерене ка Јеврејима у Паризу, данас познате као *Rafle du Vélodrome d'Hiver*, изгубио оба родитеља и обе старије сестре, оставши потпуно сам са 13 година у Паризу. Трагедије које су доживели и преживели двојица дечака давних 40-их година прошлог века, сцене сагледане очима детета и осећања која, ма колико да су покушавали, вероватно никада у целости нису могли описати, као сене и море ће остати са њима и обележити њихово стваралаштво и поглед на свет, а самим тим и поглед на књижевност.

Федерман у својој прози своју породицу представља кроз симбол X-X-X-X, док је Данило Киш, пак, свога оца, Едуарда Киша, овековечио кроз лик Едуарда Сама, „лутајућег Јеврејина“, у својој трилогији *Породични циркус*. Иако кроз сва своја прозна дела Рејмонд Федерман изнова препричава и стално се враћа на немиле догађаје из прошлости и свог детињства, само у роману *Shhh: The Story of A Childhood* заправо на мало кохерентнији и читљивији начин даје бољи и прилично детаљан увид у оно што се сећа из свог детињства, иако ни ту не можемо бити потпуно сигурни шта се стварно догодило, а шта је писац сам креирао. Данило Киш пак у трилогији *Породични циркус*, коју чине три дела: збирка прича *Рани јади*, роман *Башша, њејео* и роман *Пешчаник*, афективним стилем младог писца, питорескним и емотивним нотама описује како трагичне тако и лепе тренутке свог одрастања, у лирско реалистичној потрази за вечно одсутним оцем. У збирци прича *Рани јади*, можемо најинтензивније видети сензибилитет дечака Андреаса Сама и кроз његова фрагментирана сећања на индиректан начин спознати барем део детињства Данила Киша, док је *Shhh...* полубиографски тестамент једног детињства и раног живота у коме се сећање и машта играју и врло често преклапају, до граница неразазнавања.

КИШОВИ РАНИ ЈАДИ И ФЕДЕРМАНОВ ПЛАКАР

Као писац несумњиво модерне провенијенције (Павловић 2016: 17), Киш својом прозом у српску књижевност уводи дух модернизације, ино-

вације и дефинитивно одступање од канона „књижевне чаршије” тог времена, нешто због чега ће много пута бити изложен не само критикама, већ и директним нападима на његову личност и дело, који ће оставити трага на његово сензитивно биће и, нажалост, здравље. Но, Киш никада није одустајао од својих идеала књижевног стваралаштва нити је поклекао под притиском „чаршије”.

Иако нису делили исто искуство атака књижевне заједнице на њихова дела, макар не у истој мери, Киш и Федерман деле исте погледе на сврху књижевног стваралаштва као и на задатак књижевности. Киш каже да је уметникова дужност да види *добро*, дакле да види *дружчије* (Павловић 2016: 63), а Федерман то подржава ставом да „само писци традиционалне и лоше прозе то раде на уобичајен начин, на лош начин, прави осетљиви инвентивни прогресивни ликови то раде другачије”³ (Федерман 1998: 255).

Као песник у срцу, Киш је у својим списатељским почецима тежио скоро лирском приступу прози употребом сликовитог језика, надахнуће налазивши у личном искуству, конкретно у свом детињству. То су дела препуна слика рата, измешана са сценама одрастања и сазревања уз све-присутну носталгију и трагику живота.

Збирка прича *Рани јаги* говори управо о томе. Њу чине наизглед некохерентне мале форме, али доста самосталне у односу на целину. Како каже Петар Пијановић (1992: 73), ти засебни делови јесу сегменти једног јединственог света, сатканог од сећања-стварности главног јунака који је у овом случају дечак по имену Андреас Сам и он је и наратор у делу. Где код Федермана у његовом роману имамо као наратора и главног лика самог писца (у форми два гласа), у *Раним јагима de facto* јунак је Андреас Сам, док је лик писца малтене ирелевантан. Међутим, на једном месту долази до преклапања улога, где нам се писац јавља кроз текст, иако само да на неки начин негира своје присуство: „А ево како је све то било. Та проклета ствар због које је морао да црвени. (Да останемо при трећем лицу. После толико година, Андреас Сам можда и нисам ја”⁴) (Киш 1983: 42). Реч „можда” је овде јако индикативна, с обзиром на то да упућује на немогућност да се тачно одреди оно што *јесте* (било), као и да се издиференцирају свести које памте поново живећи прошло као сада (Пијановић 1992: 74).

³ Превод аутора. Истицање задржано као у оригиналу.

⁴ Нагласио аутор.

Сећања, или пак фрагменти сећања Андреаса Сама, посебно његови описи оца и фантазија о његовом повратку, могу се тумачити као покушај поновног живљења илити проживљавања одређених момената кроз писање. С обзиром на то да не можемо са сигурношћу рећи да су се сцене описане у причама збиља тако и догодиле (што поново подвлачи питање уплива аутобиографског, то јест, количине истог) управо тај нептуновски квалитет исказа и слика представљених на врло вивидан и чулни начин доприноси свеобузимајућем сентименту утапања у искуства Андреаса Сама, где заиста захваљујући умешношћу Кишове употребе језика можемо да све те сцене не само видимо, већ и помиришемо, додирнемо, чак и осетимо, заједно са Андреасом.

Док код Киша, дакле, имамо један лиричан, хипнотички, носталгично-патетичан опис прошлости/стварности Андреаса Сама и његовог детињства, код Федермана то није случај. Он повест свог детињства пише више као исказ, као неку врсту сведочења које би „било ред“ да се „одради“, јер иако кроз малтене све своје романе (ако их смемо тако назвати⁵) Федерман из различитих углова и на различите начине упорно препричава причу свог детињства и те трагичне јулске ноћи, никада то не чини у мери и доследности као у *Shhh...*

Слично као и у *Раним јагима* у *Shhh...* такође имамо скупину прича, сећања, фрагмената из прошлости за које ни сам писац није сигуран да ли их се сећа или их је измислио. Као што Дејвис Шнајдерман (Davis Schneiderman) каже у предговору *Shhh...*: „Да ли се то заправо десило или не, никада није била поента Федерманове приче“⁶ (Федерман 2010: 12). Такође, за Федермана је ствар искренности да читалац кроз цео роман буде свестан дубиозне истинитости приче кроз стално уништавање илузије да је у питању верна репрезентација неког догађаја из пишчеве прошлости (Катник 1986: 207). Међутим, оно што разликује Федерманове приче у *Shhh...* од Кишових у *Раним јагима*, јесте да Федерман барем на површини покушава да направи неку врсту кохернтне целине налик на роман, док код Киша имамо циљану диференцијацију. Ипак, рећи за Федерманов роман да је кохернтан је далеко од истине.

---

⁵ Конкретно за *Shhh... The Story of a Childhood* Федерман је написао следеће: Кажем роман, али да ли је то заиста роман у традиционалном смислу те речи? Оно што ја пишем нема радњу. Нема напетости. Нема могућности за разрешењем. Рецимо само да причам приче. (Федерман 2010: 217) Превод аутора.

⁶ Превод аутора.

Сама форма дела је јако специфична, најпре јер од самог почетка читалац је изложен фрагментисању личности/гласова писца/наратора. Конкретне приче и сцене које се тичу догађаја из детињства су написане нормалним фонтом, али редовно бивају прекинуте упадом *gruŕoi* гласа у курзиву, који звучи као глас критичара или пак глас публике, који се обраћа директно Федерману и поставља му питања у вези са самим текстом, начином нарације или га чак подсећа да се врати на неку тему јер је отишао у дигресију и Федерман сваки пут одговара, као пример:

Федермане, води рачуна. Контролиши своја осећања и тон својих реченица или ћеш на крају писати декадентну лирику. И нећеш ваљда почети да пишеш метафоре, ти који метафоре презиреш.

Покушавам, покушавам да се контролишем, али није лако када причаш о нечему трауматичном. О нечему што је остало у теби током целој твојој животној попути рује у стомаку. Или пак рује у сећању, с обзиром на то да је моје детињство у процесу нестајања.

Авај, наставићу ујркос себи? (Федерман 2010: 42).

Дакле, можда би најтачније било рећи да у *Shhh...* имамо три Федермана – Федермана писца/наратора, Федерманов супер его (глас критичара/читалаца) и Федермана дечака. Такође је јако важно споменути и значај празнина на страницама, где би лаковеран читалац могао помислити да је у питању нека штампарска грешка, но у ствари је циљано остављање празног простора између пасуса, као да нам се на неки начин говори да и одсуством речи на страници (пагиналном тишином) нешто говоримо или желимо рећи.

Сам роман отвара врло тужном и филмски написаном сценом где тринаестогодишњег Федермана мајка гурне у плакар на међуспрату, неколико тренутака пре но што полиција уђе да их ухапси. Последње речи које је чуо тог дана и последња реч коју је чуо од своје мајке била је „Шшшш....“ („*Shhh...*“) која је и садржана у самом називу романа. Након те сцене, Федерман наставља са описом плакара, како се осећао у њему и колико је ту времена провео, као и контемплацијом о томе зашто је баш њега мајка одлучила да спасе, зашто он, али убрзо након тога даје егзактне податке о томе где су одведени, када и где су погубљени његови родитељи и обе сестре. Штавише, током целог романа, где описује своје преживљавање по изласку из плакара и део живота после рата, Федерман константно ставља у јукстапозицију конкретне биографске податке

⁷ Превод аутора. Курзив и наглашавање задржано као у оригиналу.

из живота своје породице и о њиховој потоњој судбини и реалне или квазиреалне сцене из сопственог живота. Све то чини без претеране сентименталности, свакако тиме наглашавајући разлику у односу на врло сентиментално приповедање у *Раним јагима*.

Употреба биографских, самим тих документарних референци, нешто је о чему је и сам Данило Киш говорио. Иако је Киш наглашавао значај аутобиографског у књижевности, такође је истицао и значај докумената, као о покушају да се аутобиографско колико-толико заштити од превелике фикционализације (Павловић 2016: 12). Но, оно што је можда највредније у контексту *Раних јага* и где показује своје зачетке јесте Кишова потреба да директан слој аутобиографског прикрије, да он у тексту остане само као сензибилитет, као одређена тензија коју читалац треба да осети. (Пијановић 1992: 20) За Федермана би се могло рећи да документа и биографске податке користи зарад истицања фиктивности догађаја у складу са својим чврстим ставом да стварност заправо подражава прозу: „Као таква, проза више не може бити стварност или чак представа стварности; само може бити СТВАРНОСТ – аутономна стварност чија једина веза са стварним светом је да тај свет учини бољим”⁸ (Федерман 1975: 8).

Враћајући се, међутим, на манифестацију интризичне споне између имагинације и аутобиографског извора у *Раним јагима* и *Shhh...* занимљиво је запазити када је који писац своје дело написао. *Рани јаги*, објављени 1970. године (када је Киш имао само 35 година, а последња прича *Еолска харфа* додата је 1983. године), међу првим је делима Данила Киша, збирка прича кроз које добијамо увид у унутрашњи свет младог писца који још црпи из бунара властитих искустава и осета и кроз писање покушава да да смисао догађајима из прошлости који су га дефинисали. Роман *Shhh...* је пак објављен 2010. године, када је Рејмонд Федерман имао 82, након деценијског искуства у писању и бављењу књижевношћу. Где *Рани јаги* за Киша представљају како је и сам рекао „скице у блоку, дакако у боји” (Павловић 2016: 55), пратећи исту метафору, за Федермана можемо рећи да је *Shhh...* његов завршни потез четкицом на портрету једног живота.

Још један битан мотив присутан у оба дела јесте мотив *оца*. И Киш и Федерман су јако млади остали без својих очева. За Данила Киша, тај губитак је остао вечна рана изнова зашивана покушајима да се отац на неком фантазматском нивоу врати у његов живот. Едуард Сам, то јест,

---

⁸ Превод аутора.

Едуард Киш, фигура је која је била и остала предмет чежње не само кроз *Породични циркус*, већ и кроз каснија Кишова дела. Лик Едуарда Сама кога Анди мисли да види око себе и стално га ишчекује у *Раним јадима*, касније развија сопствени свет независно од сина у *Башића, ђејео*. Отац поприма митске пропорције и с временом мења своју улогу у прози Данила Киша од фигуре одсутног оца, „лутајућег Јеврејина” до метафоре за насилно исељење Јевреја и њихове потоње патње и трагичне судбине.

Са друге стране, иако је код Федермана мајка била та око које се вртео централни губитак и чији нагли одлазак из његовог живота предстаља амбис бола који никада није могао бити затрпан: „ Све сам то написао за њу не бих ли дешифровао велику тишину коју ми је наметнула својим ШШШ”⁹ (Федерман 2010: 190), фигура оца ипак остаје битна и присутна кроз велики део романа, најчешће не би ли кроз мане оца истакао врлине мајке. Његов отац је описан као уметник, сликар, несрећни коцкар и задрти комуниста. Човек који се није снашао ни у улози мужа, нити оца, највише јер ни сам себе није могао дефинисати. Ипак, у одређеним деловима, као и код Киша, види се дечачка заљубљеност у лик оца и дивљење које синови осећају према својим очевима. Као што Федерман каже у свом каснијем роману *Дуило или ништа (Double or Nothing)* „Свако измисли слику свог оца. Легендарног оца. Слику митског оца. Оца из снова. А када је у питању мој отац. Какав мит тај мој отац” (Федерман 1998: 259).

ЗАКЉУЧАК

Несумњиво је да су Данило Киш и Рејмонд Федерман делили многе сличности: обојица су били пасионирани пушачи и боџи, обојицу је Париз и шибао и љубио и увек су му се враћали; Киш је био аматер гитариста, а Федерман аматер саксофониста. Обојица су мењали адресе чешће него већина људи за живота то учини, али ниједан се најалост никада није могао истински пронаћи. Тражили су се у књигама, трчали Борхесовим лавиринтима, сумњали у реалност реалиста, уз вино дискутовали о лутањима романтичара, али сами себи су можда до краја остали непознаница. Оно што их највише спаја јесте трагична судбина која је од њих можда и створила писце и перо умочено у црвено мастило.

⁹ Превод аутора.

Стога, није ни чудо што *Рани јаги* и *Shhh: The Story of a Childhood*, деле, иако можда не на први поглед, бројне сличности. Оба дела су болне повести о разореним детињствима, а писање о њима био је начин да се оба писца са тугом и болом изборе или барем то покушају. Обојица су, такође, имали шта рећи о детињству. Речи Данила Киша су:

Цело моје детињство је илузија, илузија којом се храни моја имагинација. [...] Како сам своје детињство дао у некој лирској, јединственој и коначној форми, та је форма постала саставним делом мог детињства, једино моје детињство. И ја сам сад и сам једва у стању да направим разлику између те две илузије, између животне и књижевне истине; оне се прожимају у толикој мери да ту повући јасну границу једва да је могућно (Павловић 2016:16).

Федерман, то је више пута до сада потврђено, умногоме, ако не и потпуно, слаже се са Кишом, с тим што он то формулише другачије:

Па, то је прича о тих неколико дана лутања током којих је моје детињство нестало иза мене. Барем је то оно што могу да реконструишем из рупа у сећању. Можда ћу следећи пут се сетити неке друге верзије. [...] ... речима реконструишем оно што верујем да је моје детињство било. Већи део тога измишљам изнова. [...] Причам ово детињство у првом лицу, тоном можда превише озбиљним за мене. Опасно је то, јер такав тон лако одведе у сентименталност (Федерман 2010: 198, 218–219).

Са тачке књижевне критике, и Данило Киш и Рејмонд Федерман су својеврсни иноватори на пољу књижевног стваралаштва и писане речи. Данило Киш је био усмерен ка светским трендовима у књижевности, својим стилем и језиком је допринео рејувенацији српског књижевног стваралаштва. Као ни Федерман, ни Киш се није мирио са компромисима у књижевном стваралаштву, али ни књижевној мисли. *Рани јаги* су жанровски можда најближи одређеној врсти игре коју је Киш желео да има са својим читаоцима. Уводећи у текст стваралачко „ја” он у приповедање уноси одређену тензију доприносећи динамизацији наративног исказа (Павловић 2016: 69).

За Федермана пак кључ за све је у језику и маневрисању истим. Федерман нема поштовања (нити стрпљења) према канонима, како књижевног стваралаштва тако и синтаксе, па све до самих правила правописа. Његово писање је шепртласто на толико генијалних начина који једноставно изненађују сам језик. Под Федрмановим прстима, језик полеће, улази у делиријум. За Федерманову прозу правила не постоје (Рајс 2002: 99). Не постоје ограничења, не постоји правопис, не постоји пагинација.

За његову књижевност је најбитније да буде искрена, што Федерман тврди да је био, макар колико он зна, у *Shhh: The Story of a Childhood*.

На нама је да обојици писаца верујемо на реч и да се препустимо вртлогу маште, истине и сећања и да ова два дела читамо као приче двојице дечака који се можда никада нису упознали, али као да су исте судбине живели.

ЛИТЕРАТУРА

- Киш, 1970: Д. Киш, *Рани јаги*, Београд: Нолит.
- Кутник, 1986: J. Kutnik, *The Novel as Performance: The Fiction of Ronald Sukenick and Raymond Federman*, Southern Illinois University Press.
- Павловић, 2016: М. Павловић, *Венац од шрња за Данила Киша*, Београд: Службени гласник.
- Пијановић, 1992: П. Пијановић, *Проза Данила Киша*. Приштина – Горњи Милановац – Подгорица: Дечје новине – Октоих.
- Рајс 2002: D. Rice, "Imagination as Plagiarism: Critifucking Raymond Federman", у G. Eckhard (ed.), *The Laugh that Laughs at the Laugh: Writing from and about the Pen Man, Raymond Federman: Journal of Experimental Fiction 23*, United States: Bloomington IN, 99–106.
- Федерман, 2010: R. Federman, *Shhh: the Story of a Childhood*. Westland: Dzanc Books.
- Федерман, 1998: R. Federman, *Double or Nothing*, Tucaloose: Fiction Collective 2.
- Федерман, 1982: R. Federman, *The Twofold Vibration*, Bloomington, Indiana, USA: Indiana University Press.
- Федерман, 1975: R. Federman (ed.) *Surfiction: Fiction Now... and Tomorrow*, Chicago: The Swallow Press Inc.

Marija Đorđević

TWO STORIES ABOUT SUFFERING AND GROWING UP: A COMPARATIVE VIEW OF THE WORKS *RANI JADI* BY DANILO KIŠ AND *SHHH:* *THE STORY OF A CHILDHOOD* BY RAYMOND FEDERMAN

Summary: This paper has focused on finding similarities between two literary works by renowned postmodern writers Danilo Kiš and Raymond Federman. By comparing their works *Rani jadi* by Kiš and *Shhh: The story of a Childhood* by Federman, the author of this paper

tried to point out many of the overlapping motifs, views, even elements of literary style of these seemingly incomparable writers. Both of them being innovative artists in their own right, not giving in to the expectations of the general literary public, especially the critics, Kiš and Federman show an uncanny resemblance to one another, both in their approach to literature and writing, as well as their personal lives, especially viewed through the lens of their childhoods, which is evident upon analyzing these two heartbreaking testaments of a coming-of-age wartime struggle of two prepubescent boys. The author of the paper hopes that she has succeeded in shedding a new light on Kiš's vastly analyzed and popular collection of short stories *Rani jadi* by juxtaposing it to Federman's unfairly marginalized novel *Shhh: The Story of a Childhood*. Both carry the weight of history within them, both the history of the world and the history of two boys whose worlds were shaken to the core.

Keywords: storytelling, childhood, fiction, search Holocaust, postmodernism